

BENCSEK Péter
Úti okmányok és határátkelés a cseh, szlovák és magyar
területeken 1939-1953

Csehszlovákia 1939. évi szétesése után az útlevel témájának rendezése a Harmadik Német Birodalom, az „önálló” Szlovák Állam és a Magyar Királyság jogkörébe került, majd 1945 után Csehszlovákia újjáalakulásával Prága visszanyerte joghatóságát az utazások szabályozása tereén is. A tárgyalt korszak sajátossága, hogy a külföldi utazások lehetősége — az I. világháború alatti és az utáni korszakhoz hasonlóan — rendkívül megnehezedett. Az összevetést az teszi érdekessé, hogy milyen eltérések mutatkoztak a függetlenségét teljesen elvesztő Cseh-Morva Protektorátus, a félfüggetlen Szlovák Állam és a szuverenitását megőrző Magyarország között; a háború után pedig az, hogy a vesztes Magyarország és a győztes Csehszlovákia politikai élete meglehetősen párhuzamosan alakult.¹

A II. világháború időszaka

Csehszlovákia 1939 márciusi felbomlása után Szlovákiában érvényben maradt az 1928-as csehszlovák útleveletörvény és az összes vízummentességi megállapodás. A háború kitöréséig elvben a szlovák állampolgárok külföldi utazását semmi sem korlátozta. A régi útlevelek is érvényesek maradtak. Ugyanakkor a Protektorátusba való szabad utazás lehetetlenné vált, a korábban belföldinek számító utazáshoz most úti okmány volt szükséges. Határátlépési engedélyt hamarosan már csak a pozsonyi német konzulátuson lehetett kapni. Ezt hivatalosan nem vízumnak nevezték, de jelentősége ahhoz hasonló volt.

A háború kitörése után azonban a szlovák kormány azonnal korlátozásokat vezetett be. 1939. IX. 13-án általános vízumkényszert léptettek életbe, ami a német birodalmi polgárokra is kiterjedt. A 17 és 50 év közötti szlovák férfiak kiutazását már augusztus végén megtiltották, s e tilalmat néhány hét múlva mindenkire kiterjesztették, illetve az utazáshoz a bel-

ügyi tárca által kiadott kiutazási engedélyt kellett szerezni. Ennek kiadása novembertől a járási hatóságok feladatává vált. A kishatárforgalomra ugyanakkor a korlátozás nem vonatkozott. A hadköteles korúak viszont a katonai hatóságok engedélyével léphettek csak át a határt, bármilyen — útleveles vagy kishatárforgalmi — módon utaztak is. 1941 nyarán, a Szovjetunió elleni háború kitörésekor a fegyveres szolgálatra kötelezettek kiutazását ismét megtiltották, kivéve a külön katonai engedéllyel rendelkezőket. 1944. I. 21-én pedig megszűnt a járási hatóságok útlevélnyújtó és kiutazási engedélyek adására vonatkozó jogosultsága a semleges államokba, majd áprilistól az összes — tehát „baráti” — állam területére is.

1940 őszétől külön szabályok vonatkoztak a zsidók utazásaira. Addig kiutazásuk lehetséges volt, ám visszatérésüket meggátolták. 1940 második felében már kiutazásuk is tilos lett és szeptemberben le kellett adniuk meglévő útleveleiket. 1942. V. 15-én alkotmánytörvényt fogadtak el a zsidók kivándorlásáról. Ennek értelmében deportálták a zsidókat, akiket megfosztottak állampolgárságuktól és ezzel a visszatérés lehetőségétől is.² A deportálás leállítása után a maradék zsidóságot csak különleges állami érdek esetén lehetett útlevéllal ellátni.

A kishatárforgalom a háború teljes időszakában tovább folyt a korábbi csehszlovák megegyezések szerint. Magyarországgal 1940. III. 13-án Pozsonyban új megállapodást kötöttek.³ Mindvégig volt kishatárforgalom Németországgal, míg Lengyelországgal csak a háború kitöréséig. 1940 tavaszán előkészületben volt egy új német-szlovák megállapodás, ami vonatkozott volna a volt osztrák, a protektorátusi, valamint a lengyel Főköormányzósághoz tartozó (immár német) területekre egyaránt. Az egyezményt feltehetően nem kötötték meg, de helyi megállapodások révén a volt lengyel területek határán is működött kishatárforgalom.⁴

A Protektorátus területéről való kiutazás szinte lehetlenné vált. Polgárai számára a Német Birodalom útlevélszabályai léptek hatályba. Németország hatóságai nagy figyelmet fordítottak a lakosság nyilvántartására, az idegenrendészetre.⁵

A csehszlovák útleveleket már 1939 márciusában ideiglenes érvényességüknek minősítették és a határ átlépésére — akár a Protektorátus, akár a III. Német Birodalom határáról volt szó — csak vízummal voltak érvényesek, a vízumot pedig a GESTAPO egyetértésével lehetett kiadni. A Protektorátus polgárai — szemben a birodalmi állampolgárokkal⁶ — csak kivételes esetben kaptak útlevelet. Még a Protektorátus és a III. Német Birodalom belső határának átlépése is erősen korlátozott volt a cseh nemzetiségű lakosság számára. Ezen a határvonalon át pedig már 1938 őszén — tehát a müncheni döntést követően heteken belül — megindult a kishatárforgalom, a korábbi csehszlovák-német megegyezés feltételei szerint, 15 km-es mélységben. A maradék cseh terület megszállása és a Protektorátus létrejötte után is folytatódott ez a forgalom, de csak kellően indokolt esetben és elsősorban a németek számára. Minden utazáshoz — útleveles és kishatár-forgalomban egyaránt — külön átlépési engedélyt kellett kérni. A Szlovákia felé kiadott kishatárforgalmi okmányokat eredetileg a járási szintű közigazgatási és biztonsági szervezetek is kiadhatták. 1941-től viszont a járások helyett az Oberlandrat szervezetei váltak erre jogosulttá, 1942 után pedig csak a GESTAPO.⁷

A zsidók utazására vonatkozó szabályozás terén a Protektorátusban is a III. Német Birodalom szabályai léptek életbe. 1938 októberében a német állampolgárságú zsidók útlevelét bevonták és egy jól látható vörös „J” betűvel (Jude = zsidó) lepecsételve adták vissza. A nácik ebben az időszakban a zsidók kivándorlásának az elősegítésére törekedtek, ám ez az intézkedés ezzel ellentétes hatást is kiváltott, mivel számos más állam sem akarta befogadni a „nem kívánatos” zsidókat.⁸

Magyarországon is 1938-ban kezdődött meg az útlevelkiadás korlátozása. Épp a müncheni válság időszakában – feltehetően egy Csehszlovákia elleni háború esélyével is számolva – ideiglenesen megtiltották a hadkötelesek (18–50 év közötti férfiak) kiutazását. 1939-ben a 42–61 éves férfiaktól (akik harcolhattak az I. világháborúban) a határon meg kellett kérdezni, milyen egységnél szolgáltak korábban. Egyes alakulatok volt

tagjai nem léphették át a határt. 1940-ben minden 18–42 év közötti férfi határátlépése tilalom alá került, viszont a korcsoporton kívüli aktív tisztek és altisztek (beleértve a rendőröket és csendőröket is) kaphattak útlevelet. Természetesen a vízumkényszer újból teljessé vált. A kivándorlás Magyarországról is megszűnt a háború idején, bár a magyar kormány több alkalommal is kísérletet tett a zsidók csoportos kivándorlásának előmozdítására. Ennek érdekében például az 1937-es útlevétípusból később kimaradt a vallást feltüntető sor.

A II. világháború előtt és alatt Magyarország határvonala a bécsi döntések, Kárpátalja és a Délvidék egy részének visszaterése miatt többször változott. Ennek révén, illetve az Anschluss, valamint Csehszlovákia és Jugoszlávia felbomlása miatt az új államokkal is határos lett a Magyar Királyság. Mindezek következtében a kishatárforgalmat is újra kellett szabályozni. Az új magyar határszakaszokon az új szomszédokkal — Németország, Lengyelország, Szlovákia, Horvátország — a háborús viszonyok miatt is jóval nehezebb volt a megegyezés a forgalom megindításáról. A tárgyalások szinte minden viszonylatban megindultak, de nem mindig jártak sikerrel. Például mire az egyezmény megszületett volna, Lengyelországot a Szovjetunió és Németország felosztotta. Kárpátalja, Szovjetunió, majd Németország által megszállt területek és Románia határain végül is nem alakult ki kishatárforgalom. E területről egyedül a szlovák határon nyílt erre lehetőség. Új egyezményt kötni végül csak Szlovákiával és Horvátországgal sikerült, ezek rendelkezései nagyon hasonlítottak is egymásra. Másutt vagy a régebbi szerződések szerint folytatódott a forgalom — ilyen volt például a volt osztrák határszakasz —, vagy pedig helyi megegyezések alapján, mint például Észak-Erdélyben és bácskai szerb határon. Több szomszédunk is igyekezett gátolni vagy teljesen felszámolni a kishatárforgalmat, ennek érdekében szlovákiai viszonylatban határzárakat hoztak létre, megtagadták az úti okmányok a láttamozását, Észak-Erdélyben pedig a határkerületet öt kilométer szélessé-

güre mérsékelték és a kishatárforgalomban való részvétel lehetőségét a kettősbirtokosokra szűkítették.⁹

A II. világháború alatti fejlemények összehasonlítása során tehát látható, hogy az utazási lehetőségek a vizsgált országokban beszűkültek. Az útleveles utazások szinte lehetetlenné váltak, főleg a hadkötelesek számára. Általánossá vált ismét a vízumkényszer. Ilyen körülmények között felértékelődött a kishatárforgalom jelentősége, azonban ennek feltételei is nehezebbé váltak Magyarországon, Szlovákiában és főleg a Protektorátus területén. Hasonlóság mutatkozik abban is, hogy a zsidókat megkísérelték kivándorlásra kényszeríteni, vagy a kivándorlásukat elősegíteni, aminek a módszerei azonban jelentősen eltértek egymástól. Emellett a három eltérő jogállású terület egyaránt ügyelt arra, hogy más területekről a zsidó népesség ne tudjon bevándorolni.¹⁰ A cseh, a szlovák és a magyar területeken a szabad mozgás lehetősége egyaránt beszűkült, ám a mértékek és a szándékok között jelentős különbség mutatható ki. A legszigorúbb rendszert a Protektorátusban vezették be, míg a legliberálisabb rendszert Magyarország tartotta fenn.

A II. világháború utáni évek

A külföldre utazás szabadsága elméletileg jelentősen eltért a háborúban győztes Csehszlovákia és a vesztes Magyarország esetében. Előbbi kimondta az utazások szabadságának fokozatos visszaállítását és újra hatályba léptette az 1928-as útlevétörvényt, míg Magyarország a szovjetek által vezetett Szövetséges Ellenőrző Bizottság felügyelete alá került útlevelügyekben is. Ténylegesen azonban a helyzet nem sokban különbözött a két államban. Az útlevel-kiállítás joga a járási rendőri szervezetek helyett hamarosan egyetlen országos szervezet kezébe összpontosult. Csehszlovákia esetében 1945 júniusától — a belügyi tárca egyetértésével — a prágai Nemzetbiztonsági Igazgatóság és a pozsonyi belügyi megbízott joga lett az útlevel-kiállítás, míg Magyarországon ehhez eleinte belügyi jóváhagyás volt szükséges, majd 1946-tól a Budapesti

Főkapitányság, 1948-tól pedig az Államvédelmi Hatóság döntött arról, hogy ki jogosult útlevelet kapni. Emellett Magyarországon a Szövetséges Ellenőrző Bizottság adhatott csak engedélyt a határ átlépésére, míg a cseh területen 1946, Szlovákiában pedig 1947 végéig honvédelmi készütség volt érvényben, s erre hivatkozva ott is csak a legindokoltabb esetben adtak határátlépési engedélyt. Az I. világháború után ez sok más államban is így volt, ezúttal azonban Magyarországon és Csehszlovákiában is tartós állapot maradt, mivel a Szövetséges Ellenőrző Bizottság megszűnése, illetve a honvédelmi készütség eltörlése után is fennmaradt. Csehszlovákia esetében általában devizahiányra és más gazdasági okokra, míg Magyarországon kezdettől fogva politikai-államvédelmi okokra való hivatkozással, de mindkét esetben az „állam érdekeit” is emlegetve valósították meg az útlevelhez jutás korlátozását. Vagyis, a továbbiakban kivétel helyett szabállyá vált, hogy az állam érdekében korlátozni lehet a külföldi utazásokat, sőt már csak akkor volt mód a határ átlépésére, ha az utazás az állam érdekében állt. Ez a szemlélet a rendszerváltásig fennállt mindkét országban. A különbség a két ország között az volt, hogy a korlátozások Magyarországon 1947-1948-ig külső okokkal — a szovjet megszállással és a gazdasági helyzettel — magyarázhatók. A magyar belügyi vezetés eleinte még törekedett a viszonyok normalizálására, míg a csehszlovák kommunisták nem csak az 1948-as hatalomátvételük után, hanem rögtön a háború után a fennálló törvények megsértésével is a határok lezárását kívánták elérni.¹¹ Magánutazásokra Csehszlovákiában szinte csak kiskapuk révén nyílt lehetőség, ha a kérelmezők elhitették, hogy rokonlátogatásra utaznak vagy sikerült üzleti útnak feltüntetni a magánutazásukat. Ez esetben is csak a közeli és baráti szláv államokba — Lengyelországba, Jugoszláviába —, esetleg Ausztriába lehetett utazni.¹²

A kishatárforgalom Csehszlovákiában csak Lengyelország, Magyarország és Ausztria szovjetek által megszállt része felé állt helyre a háború után. A német határon eleinte talán voltak helyi megegyezések, de a német lakosság kitelepítése és

a határvidék csehekkel való benépesítése után az újonnan betelepült lakosságnak nem volt gazdasági és személyi kapcsolata a határ túlsó oldalán, főleg északon, ahol a lengyel oldalra is új népeiséget telepítettek le a németek helyére. A meglévő kishatárforgalom is — a háború alatti helyzethez hasonlóan — csak gazdasági és szolgálati okokból utazók számára volt elérhető, egyéb utazásokat csak kivételesen engedélyeztek. 1947-től a szigorú szabályok betartására és a forgalom korlátozására több körrendelet is született. Magyarországon is főleg a gazdasági forgalom indult újra. A Szovjetunióhoz csatolt Kárpátaljára semmilyen kishatárforgalom nem jöhetett létre. A határkerület mélysége több viszonylatban is 10 km-re szűkült, a déli és a keleti határon csak nappali átkelés volt lehetséges. Jugoszlávia, Románia és Csehszlovákia egyre komolyabb korlátozásokra tett kísérletet, aminek viszont a magyar vezetés ellenállt. Csak 1948 második felében, s akkor is eleinte csak Ausztria felé kezdett a magyar kormány a kishatárforgalom felszámolására törekedni. 1949-re aztán a határ menti földbirtokok cseréje minden viszonylatban megtörtént, s ennek révén a kettős-birtokos forgalom meg is szűnt.¹³

Csehszlovákiában a kormányválság napjaiban, 1948 februárjában kiutazási engedélyhez kötötték az érvényes útlevelel való határátlépést is. Szintén a belügyi szervezetek jóváhagyását kellett kérni minden beutazó külföldi vízumkérelme elbírálásakor. A kommunista rendszer — hazánkban és északi szomszédunk esetében is — teljesen lezárta a határokat. Mivel ez ellentmondott a fennálló törvénynek, új útleveletörvényt fogadtak el 1949-ben. Szemben a magyar esettel, a teljes kommunista hatalomátvétel után is nyilvánosak maradtak az útlevelel-szabályok. A törvény szövegét 1948 őszén készítették elő, a kormány 1949 januárjában fogadta el a tervezetet, a nemzetgyűlés pedig 1949. II. 23-án szavazta meg. Az új törvény fő újdonsága az volt, hogy „az útlevelel kiadása, meghosszabbítása és területi érvényének kiterjesztése nem jogi igény”. Az útlevelel kiadása — a diplomata és szolgálati útlevelel kivételével — a belügyi tárca feladatává vált, amely azonban e teendővel

más szervezeteket is megbízhatott. A kiállító hatóság gazdasági és állambiztonsági érdekből bevonhatta az útlevelet, illetve korlátozhatta annak területi vagy időbeli hatályát. A törvény lehetővé tette, hogy a belügyminiszter rendeletileg enyhítéseket vezessen be, például a kishatárforgalom esetében.¹⁴

A törvény végrehajtási rendelete 1949. III. 16-án jelent meg. Eszerint a belügyi tárca útlevel-ügyszályokat állított fel Prága, Brünn és Pozsony városokban, itt adták ki az útleveleket. A családi útlevelek fennmaradtak, a férj, feleség és 15 év alatti gyermekek számára. Az útlevel érvényessége általában az utazáshoz szükséges időre szólt, de legfeljebb öt év lehetett. A kérvényezőknél számos dokumentumot kellett csatolni — például katonai, adóügyi igazolások stb. — és elsősorban igazolnia kellett utazása szükségességét. A rendelet teljes körű vízumkényszert írt elő, ami alól csak a bolgár diplomata és szolgálati, valamint a lengyel diplomata útlevelek tulajdonosai jelentettek kivételt. A rendelet szerint kishatárforgalom már csak a lengyel és magyar határokon valósult meg. További dokumentumokat is megjelölt azonban, amelyek lehetővé tették a határ átlépését, például hajóskönyvet, határmegegyeztetési igazolványt.¹⁵

1949. III. 1-jén a kormány határozott arról, hogy Csehszlovákiát elszigetelik a külvilágtól és a magáncélú határátlépéseket — saját és külföldi polgárok esetében egyaránt — a legkisebb mértékűre szorítják le. Mindez nem csak a nyugati, hanem a népi demokratikus viszonylatra is vonatkozott. A belügyi tárca vezetői ezt követően még panaszolták is, hogy túl sok magánútlevel van forgalomban.¹⁶ A határforgalom és az útlevelkiadás mértéke drasztikusan csökkent.

Magyarországon a helyzet alig különbözött ettől, legfeljebb abban, hogy a jogszabályok titkossá váltak, s nem született új útleveltörvény. Az útlevelek kiadását az Államvédelmi Hatóság Útlevelosztálya intézte, a kérvény beadásakor az utazás szükségességét nálunk is igazolni kellett, egyéb igazolások mellett. Magánutazáshoz munkahelyi ajánlásra is szükség volt; minden kérvényezőt alaposan prioráltak. Az útlevel kiadásáról vagy megtagadásáról a belügyi tárca által 1949 nyarán létesí-

tett Külföldi Kapcsolatok Bizottsága döntött. Az útlevelek területi korlátozás alatt is álltak, valamint minden egyes utazáshoz külön kiutazási engedélyt kellett szerezni az Államvédelmi Hatóságtól. Magyarországon szintén nem engedélyezték a szocialista országokba való magánutazásokat. Teljes vízumkényszert tartott fenn hazánk is.¹⁷

Az útlevétörvénnyel szemben a régi, 1922-es kivándorlási törvény hatályos maradt Csehszlovákiában. A kivándorlás elvi lehetősége még az 1948-as alkotmányba is bekerült. Ebben az 1920-as alkotmány vonatkozó cikkelyét hosszas vita után végül lényegi változtatás nélkül vették át azt, hogy „A külföldre költözés jogát csak a törvény korlátozhatja.”¹⁸ Ténylegesen azonban a kivándorlásra nem volt lehetőség, kivéve 1951-ig a német nemzetiségűek és a zsidók számára. Ezt követően az ő kivándorlásuk is lehetetlenné vált, s emiatt előtérbe került az illegális kivándorlás problémája. A nyugati viszonylatú határszakaszokon ezért — az NDK-t is beleértve — kiépítették a vasfüggönyt. Magyarországról csak a politikai vezetés által meghatározott kvóta keretéig lehetett kivándorolni, s ez is elsősorban a hazai megélhetéssel nem, külföldi rokonokkal viszont rendelkező 60 éven felüli személyekre vonatkozott. Az osztrák és a jugoszláv határon kiépült az aknamező és szögesdrót-rendszer és 15 km-es mélységű határövezetet is létrehoztak, melynek „hátszág” felé eső határát is csak speciális okmányokkal lehetett átlépni. A nem engedélyezett határátlépést és kivándorlást mindkét állam kriminalizálni kezdte.¹⁹

Ilyen körülmények között mindkét országban a kishatárforgalom maradt az egyetlen lehetőség a határok átlépésére. Ennek a lehetősége is erősen korlátozott volt azonban. A korábbi egyezményeket általában felbontották. Új szerződésre e korszakban egyetlen példa van, a magyar–csehszlovák megállapodás, melyet 1952. IV. 7-én írták alá. Tíz kilométeres határkerület lakói vehették igénybe a kedvezményt. A hat hónapra szóló határszéli úti igazolványokat csak a szocialista szektorban dolgozók kaphatták szolgálati célból. Emellett alkalmi útilapokat is kibocsátottak magánszemélyek számára, rokonlátogatásra. Az egyezmény sajátossága, hogy egyik országban

sem hirdették ki, így a lakosság legfeljebb véletlenül szerzett róla tudomást. Modern vonása volt azonban, hogy az úti igazolványokat a két állam hatóságai közös határállomásokon, egyszerre ellenőrizték. Elméletileg — korábbi egyezmény alapján — lengyel-csehszlovák kishatárforgalom is létezett, de az csak szolgálati okokból és minimális mértékben zajlott.²⁰

Csehszlovákiában az útlevél-rendszer újabb jelentős változásokon esett át. 1950 májusától a belügyi tárca útlevélügyi kompetenciáit is átvette az Állambiztonsági Minisztérium. 1952 elején ugyanakkor formálisan a külügyi tárcához került át a téma felügyelete azzal az indoklással, hogy minden külföldi kapcsolatot e tárcához összpontosítsanak, hiszen ez így van a Szovjetunióban is. A valóságban a ki- és a beutazásokról továbbra is az Állambiztonsági Minisztérium döntött, olyannyira, hogy még a diplomata- és szolgálati útlevelek kiadásáról is ez a minisztérium hozott határozatot, pedig az 1949-es törvény szerint e teendő a külügy feladatköre volt.²¹ Magyarországon pedig lényegében már 1948-tól az Államvédelmi Hatóság felügyelte az útlevélügyeket. Az útlevelek kiadási módjáról ezután új rendelet jelent meg, amely előírta, hogy a kérvény beadásához a munkahely szerinti szakszervezet ajánlására van szükség, az útlevelek érvényességét pedig legfeljebb két évben állapította meg. Minden kiutazáshoz kiutazási engedélyt kellett szereznii. Az útleveleket az utazás után bevonták, s csak újabb utazás esetén adták ki tulajdonosának.²² Ezek az intézkedések Magyarországon is megvalósultak az 1950-es évek elején, bevezetésük pontos időpontja azonban nem ismert.

Összességében a II. világháború után tehát a két ország útlevélügyi kezdettől fogva hasonló mederben folytak, függetlenül attól, hogy Csehszlovákia győztes, Magyarország pedig vesztes állam volt. Az 1948-ra megvalósuló sztálinizálás következtében pedig a teljes egységesülés jött létre, összhangban azzal a törekvéssel, amely az élet minden területén a szovjet út követését tűzte ki célul. Mindezt megkönnyítette, hogy a háború körülményei között a lakosság mindkét országban „elszokott” a külföldi utazások lehetőségétől, s így a békeidőben meghozott korlátozások kevésbé voltak fájdalmasak és feltűnőek.

Jegyzetek:

- ¹ BENCSEK: *A magyar utiokmányok története 1867-1945.* ; BENCSEK — NAGY ; RYCHLÍK
- ² 68/1942. ústavný zákon zo dňa 15. mája 1942 o vyst'ahovaní židov.
- ³ 2240/1940.ME.r.
- ⁴ RYCHLÍK: op.cit. 19-23.p.
- ⁵ Nr.62/1937.
- ⁶ A Protektorátus cseh lakói protektorátusi polgárok, a német nemzetiségűek viszont birodalmi polgárok lettek.
HEIMANN: 115-116.p.
- ⁷ RYCHLÍK: op.cit. 23-25.p.
- ⁸ TORPEY: 135-139.p.
- ⁹ BENCSEK: *A magyar utiokmányok története 1867-1945.* op.cit. 8-61.p. + 69-74.p. + 84.p. + 92-93.p.
- ¹⁰ HEIMANN: op.cit. 94.p. + 99.p. + 120.p. ; BENCSEK: *Az útlevelkérdés története Magyarországon a törvényi szabályozástól a második világháborúig.* 147-148.p.
- ¹¹ Magyarországon például megszűnt a belügyi jóváhagyás szükségessége az útlevelkiadásban, liberálisabb vízumgyakorlat vette kezdetét 1948-ban (!) és a kishatárforgalomban is kimutatható törekvés a polgárok (és nem az állam) érdekeinek védelmére 1948-ig. A nem kommunista politikusok Csehszlovákiában is ellenezték a kommunista belügyminiszter intézkedéseit, de hatástalanul.
BENCSEK — NAGY: op.cit. 12-17.p. + 50.p. + 204.p. ; RYCHLÍK: op.cit. 26-29.p.
- ¹² 1947-ben felmerült ugyan egyes könnyítések terve, de ezek nem léptek hatályba.
RYCHLÍK: op.cit. 29-32.p.
- ¹³ BENCSEK — NAGY: op.cit. 30-38.p. ; RYCHLÍK: op.cit. 32-33.p.
- ¹⁴ RYCHLÍK: op.cit. 164-165.p.
- ¹⁵ Loc.cit. 166-169.p.
- ¹⁶ Loc.cit. 36.p.
- ¹⁷ BENCSEK — NAGY: op.cit. 30-38.p. + 51.p.
- ¹⁸ GYÖNYÖR: 202.p.
- ¹⁹ BENCSEK — NAGY: op.cit. 21-22.p. + 45-46.p. ; RYCHLÍK: op.cit. 32.p. + 46-49.p.
- ²⁰ BENCSEK — NAGY: op.cit. 37-38.p. ; RYCHLÍK: op.cit. 42-43.p.
- ²¹ RYCHLÍK: op.cit. 38-39.p.
- ²² RYCHLÍK: op.cit. 170-175.p.

Jegyzetekben alkalmazott rövidítések:

MONOGRÁFIÁK- KISMONOGRÁFIÁK ÉS HASONLÓ JELLEGŰ KÖTETEK

- BENCSEK: *A magyar utiokmányok története 1867-1945.* — BENCSEK Péter: *A magyar utiokmányok története 1867-1945.* Budapest, 2003, Tipico Design. 179 p. HU-ISBN 963 7623 33 7.
- BENCSEK — NAGY — BENCSEK Péter — NAGY György: *A magyar utiokmányok története 1945-1989.* Budapest, 2005, Tipico Design. 273 p. HU-ISBN 963 76 2335 3.

- GYÖNYÖR — GYÖNYÖR József: *Közel a jog asztalához. A csehszlovák állam kezdeti nehézségei, területi gyarapodása, ideiglenes alkotmánya, alkotmánylevele és annak sorsa.* Pozsony, 1992, Madách. 212 p. CZ-ISBN 807 08 9183 1.
- HEIMANN — HEIMANN, Mary: *Czechoslovakia. The State that Failed.* [Csehszlovákia. A bukott állam.] New Haven - London, 2009, Yale University Press. 406 p. UK-ISBN 978 030 01 4147 4.
- RYCHLÍK — RYCHLÍK, Jan: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasoová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989.* [Külföldre utazás a HABSBERG monarchiában és Csehszlovákiában. Útlevel-, vízum- és kivándorlási politika 1848–1989.] Prága, 2007, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. 260 p. SK-ISBN 978 807 28 5081 5.
- TORPEY — TORPEY, John: *The invention of the pass-port. Surveillance, citizenship and the state.* [Az útlevel feltalálása. Ellenőrzés, állampolgári jogok és az állam.] Cambridge, 2000, Cambridge University Press. 211 p. UK-ISBN 978 052 16 3493 9.

ÉRTEKEZÉSEK

- BENCsik: *Az útlevelkérdés története Magyarországon a törvényi szabályozástól a második világháborúig.* — BENCsik: *Az útlevelkérdés története Magyarországon a törvényi szabályozástól a második világháborúig.* Doktori (PhD) disszertáció (Pécsi Tudományegyetem). Kézirat. Pécs, 2000.

JOGSZABÁLYOK

- Nr.62/1937. — Nr.62/1937. Gesetz über das Paß-, das Ausländerpolizei- und das Meldewesen so-wie über das Ausweiswesen [Törvény az útlevelekről, idegrendészetről, lakóhelynyíl-vántartásról és a személyi igazolványokról]. *Reichsgesetzblatt*, [Birodalmi Törvénylap] (1937) 1.sz. 589.p.
- 2240/1940.ME.r. — 2 240/1940.ME.r. a Pozsonyban, 1940. évi március hó 13-án kelt magyar-szlovák határforgalmi egyezmény ideiglenes életbe léptetéséről. *Magyarországi Rendeletok Tára*, LXXI.évf. (1940) I.kötet. 598-634.p.
- 68/1942. ústavný zákon zo dňa 15. mája 1942 o vyst'ahování židov. — 68/1942. ústavný zákon zo dňa 15. mája 1942 o vyst'ahování židov. [1942. május 15-i alkotmánytörvény a zsidók kivándorlásától.] *Slovenský zákonník*, [Szlovák írástudó.] IV.évf. (1942) 22.sz. 507-508.p.